

# КЫРГЫЗ ЖАНА ОРУС ТИЛДЕРИНДЕГИ ЭМОТИВДИК-МОДАЛДЫК КИРИНДИ КОНСТРУКЦИЯЛАР

БАБАШЕВА Б.

*Ж.Баласагын атындагы  
Кыргыз улуттук университети  
УДК.413*

*Эмотивдик же эмоционалдык (Emotive – эмоционалдык) маани бул – «негизги маңызы сезимди туюндурууч сөз» болуп саналат [1.546].*

Мындай конструкциялар айтуучу билдирип жаткан маалыматка карата субъективдүү катышты эмоционалдык баалоо формасында туюнтуу үчүн кызмат кылат. Тактап айтканда, салыштырылып жаткан эки тилде тең кубаныч, таң калуу, өкүнүү, нааразычылык, каршы чыгуу сыяктуу эмоционалдык сезимдерди туюндуруп [2.297], төмөнкү кириңди конструкциялардын катышуусунда уюшулат:

**бактыга жараша – к счастью, к радости; тилекке каршы – к сожалению, к несчастью, к огорчению; кызык иш – удивительное дело, странное дело; кызык, таң калычтуу – странно, удивительно, изумительно; жашырганда эмне – нечего греха таить; кудай уруп – к несчастью; эмнесин айтасың – что там говорить; кандай болгондо да – как бы там не было; эң болбогондо – в крайнем случае; өкүнүчтүү – жаль; кокус – неровен час; кааласаңыз - если хотите; Кудай үчүн – ради Бога; Кудай буюрса – если Бог даст; эмнесин айтасың – что там говорить; амал канча – что поделаешь; ананчы – а как же ж.б.**

Эмоционалдуулук сезимдин толкуп, козголуп турган абалын көрсөткүч катары айтуучунун бир нерседен алган өзүнүн таасирин, баштан өткөргөн окуясын, өзү кабыл алган чындык кубулуштарына болгон сезимдик мамилесин чагылдырууда ачылат. Эмоция, негизинен, таануунун сезгичтик тарабынын элементи болуп саналат. Тактап айтканда, жеке адам тарабынан өзү таанып жаткан нерсеге болгон мамилесин башынан өткөрүү [3.68].

Кыргыз жана орус тилдериндеги бардык кириңди конструкциялардын баалоо функциясы бир эле маалда психикалык реакциянын рационалдык жана иррационалдык (эмоционалдык) типтери менен дал келет. Негизинен эле, кириңди конструкциянын жардамы менен уюшулган айтымдын модалдык мүнөздөмөсү бул – «сүйлөөчүнүн маалыматка болгон кызыкдар мамилеси, же башкача айтканда, эмоционалдык мамиле» [4.35].

Эмотивдик кириңди конструкциялардын ичинен табигый белгилери боюнча сырдык сөздөргө окшош болгон: **Кудай үчүн – ради Бога, Кудай буюрса – если Бог даст, Кудай сактасын – храни Господь, Кудайдын буйругу менен – благодаря Богу, Божею волею, Кудайга шүгүр – слава Богу** деген туруктуу сөз айкаштары бар. Мындай айкаштар салыштырылып жаткан эки тилде тең эмоционалдык чыңалууларды туюнтууда ачык баалоочу критерийлерди пайда кылат.

Эки тилдеги тең **Кудайдын буйругу менен – благодаря Богу, Божею волею, Кудайга шүгүр – слава Богу** деген эмотивдик кириңди конструкциялар айтымда чагылдырылган окуядан сүйлөөчү канааттанган маалыматты билдирүү үчүн, тактап айтканда, эмоционалдык көтөрүңкү маанайды чагылдырууда колдонулат.

**Кудайга шүгүр, демократиялуу мамлекетте жашап жатабыз. Слава Богу, мы живем в самом демократическом государстве. (Ч.А.)**

Салыштырылып жаткан эки тилде мындай сезимдик таасирлердин түрдүү спектрин чагылдыруучу эмоционалдык баалоодон сырткары семантикалык өтүнүч, сурануу компонентин камтыган кириңди конструкциялар орун алган. Мындай конструкциялардын колдонулушу менен тексттин экспрессивдик мазмундуулугу күчөйт. Булардын ичинен, келечектен, же бир иштин аткарылышынан үмүт этүү максатында **Кудай буюрса – Бог**

даст деген эмотивдик, ал эми өзүнөн улуу адамдардан өтүнүү, кечирим суроо максатында салыштырылып жаткан эки тилде тең **Кудай үчүн – ради Бога** деген кириңди конструкциясы колдонулат.

**1. Кудай буюрса**, бул сапарыбызда Жараткандын жароокерлиги менен жаркыраган келечекке багыт алып, ийгиликке жетербиз. (“Ш”)

*Все, Бог даст, скоро все забудется. (Ч.А.)*

2. Андрей Андреевич, **Кудай үчүн**, эмне керек болсо айтып туруңуз. - Андрей Андреевич, **ради Бога**, скажите в чем нуждается. (Ч.А.)

Ушул эле кечирим суроо максатында, же айтылып жаткан ойдун аныктыгын далилдөө максатында кыргыз тилинде **Кудай үчүн** кириңди конструкциясынын ордуна ага синонимдеш **Кудай турат** сөз айкашы пайдаланылат.

*Кечиресиз, Кудай турат, сиздин сөзүңүздү бөлөйүн деген оюм жок эле, бирок, Кассандранын белгиси ыпылас да эмес, уят да эмес экенин айтып коюшум керек. - Извините, ради Бога, не хотел бы вас перебивать, но я должен сказать, что знак Кассандры – не порок и не позор. (Ч.А.)*

Демек, кыргыз тилиндеги кечирим суроо, өтүнүү, аныктыкты далилдөө максатында колдонулган **Кудай үчүн**, **Кудай турат** кириңди конструкцияларынын мааниси орус тилинде **ради Бога** кириңди конструкциясы аркылуу туюнтулат.

Кыргыз тилинде жогорудагыдай сырдык сөз формасындагы кириңди конструкциялар түрдүү векторлуу келет, ал эми орус тилинде кыргыз тилиндегидей көп векторлуу боло албайт:

*Кудай жалган, адамдар жок экен. Солдаттар эле бар экен – деп атпайбы кудай урган кемпир камырабай көпчүлүккө маанилүү карап. (“Э.Д.)*

*Жараткан жалгаса, ыйманыбыз, билимибиз, ой-пикрибиз кудайга кулдук кылуу түшүнүгү менен жуурулушат. (“Ш”)*

*Кудай буюрса, бул сапарыбызда Жараткандын жароокерлиги менен жаркыраган келечекке багыт алып, ийгиликке жетербиз. (“Ш”)*

*Кудая тоба, силерде сакалчандар да оттойт экен а! Жаштарыңар мине кылат анда? (Ш.Д)*

*Кудай тоббо-оо, карасаң тим эле адам түспөлү тура, каапыр Кубан муну кайдан тапты экен? – деп ойлонуп турду...(А.Ш.)*

Эмотивдик маанини туюнткан кириңди конструкция катары салыштырылып жаткан эки тилдеги түрдүү формадагы сырдык сөздөрдү көркөм чыгармалардан жана оозеки кепте жыш жолуктурууга болот. Мисалы:

*Кантели, жер жүзүндөгү эң эле адилеттүү соттордун адилеттүү өкүмүнүн айынан маркумдар сөөктөрү сөпөт болгон 7 кылымдан кийин дагы бир жолу өлүшпөдүбү.(Ш.Д.)*

*Айла канча, жаратылыштын баарынан улук мыйзамына баи ийбеске чара жок. (“К.А”)*

*-Кудай сактасын, ысытма чыгар! – Анархандын жанына жүйүртө басып отурду да, - эски шаарда эмне шумдук болгонун уктуңбу, жаным Жамал? – деди Саламатхан (К.Ж.)*

Салыштырылып жаткан эки тилде категориялык аныктыкты туюндуруучу **чынында** – **право** деген кириңди сөз айтуучунун эмоционалдык сезимин да билдирүү касиетине ээ болгондуктан, эмотивдик кириңди сөзгө да кошууга болот. Бул конструкциянын семантикасында чын жүрөктөн чыккан чындык жатат. Ушул жагынан алып караганда кыргыз жана орус тилдериндеги аталган компонент **чын сөзүм – честное слово** деген кириңди компонентке мааниси боюнча жакындайт. **Чынында эле**, Роберт, жаным жай таппай турат, мен сенин тынчыңды албас элем, бирок мында жалгыз менин кербездигим – менин аным бар, танбайм, мен кербез адаммын – жана аудитория алдында өзүмдүн кербездигимди көрсөткөндүгүм таптакыр жетишсиз болот – **Право**, Роберт, не по себе становится, я не стал бы тебя беспокоить, но тут одной моей амбициозности – я это

в себе вовсе не отрицаю, амбициозный я человек – и самоуверенности моей. с которой я держусь перед аудиторией, будет явно недостаточно. (Ч.А.)

**Чын сөзүм, мен бүгүндөн калбай өзүмдү-өзүм тарбиялоого өтөм – Честное слово, с сегодняшнего дня я начну перевоспитывать себя. (Ч.А.)**

Демек, салыштырылып жаткан кыргыз жана орус тилдериндеги **чынында – право, чын сөзүм – честное слово** кириңди конструкциялары а) айтымды анын аныктык көз карашынан баалоо; б) сүйлөөчүнүн чын жүрөктөн чыккан эмоционалдык сезимин туюнтууну функцияларына ээ.

Айтуучунун ошол аткарылып жаткан, же аткарыла турган иш-аракетке карата каршылыгын, өкүнүчүн билдирүүдө эмоционалдык сезим башкы ролду ойноп, вербалдаштырууда **тилекке каршы – к сожалению, к несчастью** деген кириңди конструкция аркылуу ишке ашат.

**1. Тилекке каршы, ата мекендик педагогикалык-психологиялык илим-билимдер жааты өз дээр-зээнибиздин, б.а. нарк-насилибиздин, улуттук дүйнө таанымыбыздын тамырына таянган оригиналдуу теориялык ойлорго, олуттуу жаңычыл окуу-усулдук тажрыйбага али жарды. (“Ш”)**

*А то, что происходит, к сожалению, мало чем похоже на деловую журналистскую встречу. (Ч.А.)*

**2. Тилекке каршы, ал ооруканага жатып калды. – К несчастью, он попал в беду.**

Жалпы жолунан аталган кириңди конструкциялар айтуучунун бир нерсеге болгон өкүнүү маанисин камтып тургандыктан орус тилинен айырмаланып, кыргыз тилинде өкүнүүнү туюндурууда кириңди конструкция эмес, башка каражаттар да колдонулуп калган учурлар кездешет. Мисалга алсак:

**Бир кемчилиги – сүйлөөгө тили жок, мына ушул жагдай адам менен алардын ортосунда өтө алгыс тоскоол болуп жатат. - К сожалению, они не обладают даром речи, и это создает непреодолимый пока барьер между нами и ними. (Ч.А.)**

Демек, кыргыз тилинин лексика-грамматикалык өзгөчөлүктөрүнө карай орус тилинен айырмаланып, эмотивдик кириңди конструкциянын ордуна ошол бериле турган маанисин туюндурууда айрым учурларда жөнөкөй сөз тизмектери колдонулат.

Салыштырылып жаткан эки тилде тең эмотивдик кириңди конструкциялардын түрдүү формалары колдонулуп, алар бир нече сөздөрдүн да тизмегинен турушу мүмкүн:

**1. ...эгер мен, адамзаттын тарыхы көз ирмемде, алсак, кимдир бирөөнүн башына жарк эткен ой келе калган көз ирмемде, мындайда укмуштуу бир көз ирмемде деп коюшат эмеспи, жаралат десем, балким аша чапкандык болор. – ...если я скажу, что история человечества свершается в одночасье, в то мгновение, когда кому-то пришла в голову некая молниеносная мысль, как говорят в таких случаях, в одно прекрасное мгновение, пожалуй, это будет чересчур. (Ч.А.)**

**2. Идеологиялык көрсөткүч сени эмес, башкаларды даарыган, мейли ошондой эле болсун, бирок тоталитардык мамлекеттин кара ниет күчтөрү аларды өз максаттарына пайдалануу идеясына сен кызмат кылдың. – Идеологическое озарение посетило не тебя, а других, пусть даже так, но именно ты послужил тому, что черные силы тоталитарного государства использовал их в своих целях. (Ч.А.)**

Демек, эмотивдик-модалдык кириңди конструкциялар маалыматка субъективдүү мамилени эмоционалдык нарк формасында туюнтууга кызмат кылат да, салыштырылып жаткан эки тилде бир аз айырмачылыктарга ээ болот.

#### **Адабияттар:**

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. –М.: «СЭ», 1966, с.605.
2. Жапаров А. Сопоставительная грамматика кыргызского и русского языков. –Б., 2007, -408 б;
3. Павловская Н.Ю. Вводные единицы в текстах памятников старорусской письменности XVI-XVIII вв. Дисс... к.ф.н., -М., 1990;
4. Ляпон М.В. К вопросу о языковой специфике модальности. //Известия АН СССР. Сер. Лит. и языка. 1971. Т.50. вып.3; с.231.

